

Bizalom a háztartásban

Trust in the household

Sik Endre¹, Buda Jakab²

<https://doi.org/10.51624/SzocSzemle.2023.1.4>

Beérkezés: 2022. 11. 04.

Átdolgozott változat beérkezése: 2023. 03. 23.

Elfogadás: 2023. 03. 24.

Összefoglaló: Ebben a tanulmányban egy olyan modellt elemzünk, amely valamennyi háztartástagot külön-külön tartalmaz, de együttesen vizsgál. Kérdésünk: Hogyan függ össze a háztartástagok bizalmának mértéke és egyenlőtlensége a háztartástagok szociológiai jellemzőivel, a közöttük lévő egyenlőtlenségekkel és a háztartás egészének jellemzőivel?

Az elemzés alapja az EU-SILC 2015. évi adatbázisa. A bizalom mértékének becslésére az intézményi és általánosított bizalmat, valamint a belőlük képzett változó átlagát, a bizalom egyenlőtlenségének becslésére a változók szóródását használtuk.

Azt találtuk, hogy a bizalom magasabb szintje a magasabb társadalmi státusszal (jó lakókörnyezet, jó anyagi helyzet, magasabb iskolai végzettség és több baráti kapcsolat) és a háztartáson belül élő nők nagyobb arányával jár együtt. A hétköznapi életvitel gondjaitól szenvedő háztartások (akadályozott háztartástag léte, rossz lakás- és lakókörnyezet) körében alacsonyabb a bizalom mértéke.

A háztartás bizalma egyenlőtlenebbül oszlik meg a háztartás tagjai között, ha magas az iskolai végzettség, és sok a baráti kapcsolat. Az iskolai végzettség kivételével a háztartástagok közötti valamennyi egyenlőtlenség növeli a bizalmi heterogenitást, ami arra utal, hogy a háztartásban működik egyfajta „egyenlőtlenség-csomag”, s a bizalom is része ennek.

Kulcsszavak: bizalom, háztartás, egyenlőtlenség

Abstract: The unit of our model is the household and all its members. In the course of the analysis we combine the characteristics of individuals and their relations embedded into the context of the household as an entity. Our question is as follows: How are the level and the inequality of trust related to the main characteristics of the household members, to the various inequalities among them, within the household?

We constructed a household-level data from the EU-SILC 2015 (4010 households with two to seven members above 15). The two dependent variables were the level of and the inequality of the combination of generalized and institutional trust, the former defined as the average, the latter as the deviation of all household members.

We found that the higher level of trust is associated with higher social status (better living environment, better financial situation, higher level of education and more friendship ties) and higher

1 Társadalomtudományi Kutatóközpont, email: sik.endre@tk.hu

2 ELTE, TÁTK, Research Center for Computational Social Science, email: bakajb@gmail.com

density of women in the household. Among households where making ends meet was a major problem (living in bad housing condition in inferior neighborhood and the presence of household member(s) who need care) the level of trust was lower.

The inequality of trust was lower in households with higher density of women and friendship ties. Except the level of education all other forms of intra-household inequalities were closely associated with trust inequality. There seems to be an „inequality package” which reinforce multiple forms of inequalities, including trust.

Keywords: trust, household, inequality

A kutatás³ keretében született többi tanulmányban a háztartáson belüli folyamatokat a háztartás gerincét alkotó páron keresztül közelítettük. Ezekben a művekben arra voltunk kíváncsiak, hogy milyen egyenlőtlenségek jönnek létre a háztartástagok között, s milyen módon hat a háztartás egyik tagjára a másik, illetve hogyan függ össze a háztartáson belüli egyenlőtlenség a háztartástagok és a háztartás egészének jellemzőivel (például Hajdu–Sik 2022). Ebben a tanulmányban arra teszünk kísérletet, hogy a háztartás valamennyi tagjára kiterjesszük elemzésünket. Másként, olyan modellben gondolkodunk, amely valamennyi háztartástagot külön-külön tartalmaz, de együttesen vizsgál. Az elemzés tárgya a bizalom, amit a modellben részben az egyének háztartáson belüli relációin keresztül, részben a háztartás egészére aggregáltan jelenítünk meg. Arra vagyunk kíváncsiak, hogy a háztartás tagjai együttesen és egymáshoz képest mennyire bíznak olyan háztartáson kívüli jelenségekben, mint az emberiség, illetve a politika/állam intézményei.

Mindezt azért tartjuk fontosnak, mert úgy véljük, hogy a háztartás „fekete dobozát” felnyitva egyfelől jobban megérthetjük azokat a folyamatokat, melyek során a háztartástagok közötti értékrendbeli különbségek, illetve ezeknek a háztartás egyéb jellemzőivel való összefüggései „működnek”, másfelől azt sejtjük, hogy a mikro- és makroszintű értékrendkutatások nagy tömegét is gazdagíthatja az általunk alkalmazott mezoszintű megközelítés.

A bizalom választása egy ilyen elemzés számára azért indokolt, mert a háztartásról mint együtt élők alkotta kiscsoportról feltehető, hogy noha azon belül valóban az egyének önállóan alakítják bizalmuk mértékét és irányát (nem azt, hogy ők megbízhatók-e, mert azt a többiek ítélik meg róluk, hanem azt, hogy mennyire bíznak egymásban vagy/és másban), a háztartás mint az őket körülvevő kiscsoport is hat rájuk. Nem is szólva a háztartás mint üzem működéséről, amelyen belül a bizalom elsőrangú olajozófolyadék (illetve annak hiánya akadály) tud lenni (Ben-Porath 1980, Pollack 1985, 1989, Sik 2020). Azt feltételezzük ugyanakkor, hogy nem csupán a háztartáson belüli bizalom, hanem a háztartástagok általános és kifelé irányuló bizalma is szerepet játszhat a háztartás olajozott működésében, hiszen a háztartás tagjai a társadalom egészébe ágyazottan, illetve egyes intézményeinek alávetve léteznek, s ezért az általánosított és intézményi bizalmuk mértéke és egyenlőtlensége is befolyásolhatja a háztartáson belüli folyamatokat.

3 A kutatást (Kapcsolati tőke a háztartáson belül) az NKFIH (K131947) támogatta.

Az elemzés szakirodalmi alapjai

Az emberekbe (emberiségbe?) vetett bizalom fontosságáról a társadalom, s ezen belül a háztartás, illetve az egyén számára, sok szellemes érvet olvashatunk a szakirodalomban:⁴ Tóth (2009: 13) példái szerint

„Normál körülmények között nem mérlegetjük, felbontjuk-e a levelet, amelyet a postás hozott, vagy először fordulunk tűzszerszhez. Elhisszük az érkező busz vezetőjének, hogy a feltüntetett úti célhoz visz el bennünket. Bízunk abban, hogy a boltban a visszajáró pénz nem hamis [...]”

A makroszintű elemzések sokasága közül ki kell emelni Putnam (1993, 2000) nagy hatású műveit, amelyekben a bizalomnak mint a társadalom/gazdaság működőképességét nagyban fokozó „kenőolajnak” a fontosságát hangsúlyozza, amit közgazdászok elemzése is sokféle helyzetben igazoltak (Knack–Kiefer 1997). Fukuyama (1995) a bizalmat a fejlődés alapvető intézményeként látta, ugyanakkor Uslaner (2002) a kormányzás szempontjából tekinti pótolhatatlan erőforrásnak. A gazdasági fejlesztés szakirodalmi szerinti társadalmi tőke érzékeny fejlesztés koncepciója mögött is elsősorban a bizalomépítés feladata húzódik meg (Füzér et al. 2005), de nagyon erős az az érv is (Arrow 1974), hogy ha megbízhatunk az adott szóban (vagy/és kézírásban, lásd Macaulay 1963), akkor nem kell szerződéseket írni, s elkerülhető az ügyvéd alkalmazása, ami drága, lassú, s inkább csökkenti, mint növeli a gazdaság bizalmi állapotát.

A bizalomnak három típusát különböztetjük meg: az általánosított bizalom az, amikor az, akibe bizalmunkat vetjük, nem személyes ismerősünk, hanem arctalan része az emberek ismeretlen tömegének. Az intézményi bizalom az egyént körülvevő szervezetek iránt érzett bizalom, s végül a partikuláris bizalom az egyén személyes ismerősei alkotta hálózatba tartozókba vetett bizalmat fejezi ki.

A bizalom típusai közötti átjárhatóság mellett oly módon érvelhetünk, hogy noha az általánosított bizalom az egyén értékrendjének egy olyan eleme, amelynek nincs közvetlen haszna (vagy kára) a háztartás működése során, hiszen ez a világról, az emberekről alkotott alapvető világgép része, de feltételezhetjük, hogy nem független a háztartástagok háztartáson belüli helyzetének és viselkedésének különféle jellemzőitől, hiszen – elkerülendő a kognitív disszonanciával való együttélés kellemetlenségét⁵ – az egyének hajlamosak minimalizálni a bizalom közötti eltéréseiket. Hasonló módon gondolkozunk az intézményi bizalomról is, amennyiben az állami szervezetekbe és a politikába vetett bizalom közvetlenül nem befolyásolja a háztartáson belüli folyamatokat, ám hozzásegítheti a háztartástagokat ahhoz, hogy egy bizalomteli világ részének érezzék magukat. Végül azt is feltételezhetjük, hogy

4 Kedvencünk az a luhmanni példa, amelyet Berg és Lewis (2017) idéz, miszerint a bizalom hiányában fegyver nélkül az utcára sem lehetne kilépni, aminek erős predikciós értékét az USA szomorú valósága igazolni látszik.

5 Kivéve azokat a (szub)kulturákat, amelyek éppen támogatják az ilyen diszcrepanciákat, mint azt az amorális családközpontság esete illusztrálja, ahol nem okoz kognitív disszonanciát a „Mieinkkel” való teljes azonosulás és a másokkal szembeni teljes elutasítás együttese (Banfield 1958, Bjørnskov 2004, Hajdu 2012).

a háztartástagok egymás iránti bizalma (a partikuláris bizalom legbelső köre) is illeszkedik az előző két, kifelé irányuló bizalmi típushoz, noha – ismét utalva az amorális családközpontúság dél-olaszországi maffiaképző hatására – elképzelhető, hogy a partikuláris bizalom gátolja az általános és intézményi bizalom megerősödését.⁶

Mivel háztartáson belüli folyamatok elemzését célzó háztartási szintű empirikus szociológiai elemzéseket nem találtunk,⁷ ezért a bizalom és egyén különféle szociológiai jellemzői közötti kapcsolatot elemző egyéni vagy makroszintű művekből próbáltunk hipotézisek kialakításához kellő alapot nyújtó megállapításokat keresni.

Berg and Lewis (2017) azt találták, hogy az általánosított bizalom a korral, a magasabb jövedelemmel és iskolázottsággal nő, a városi lakóhely viszont csökkenti.⁸ A 2004. évi hazai adatok szerint is igaz az első két állítás, különösen a felsőfokú végzettségűek kiugróan magas és a legalacsonyabb jövedelmi kvartilisba tartozók alacsony bizalma feltűnő (Albert–Dávid 2005). Bjørnskov (2004) makroszintű elemzésének számos megállapítása közül számunkra az a lényeges, mely szerint a jövedelemgyenlőtlenség csökkenti az általánosított bizalom szintjét.

Ellentmondásos a kép a bizalom és a nem közötti összefüggés esetében, ahol egyfelől egy korábbi kutatás során Albert és Dávid (2005) nem talált erős kapcsolatot, másfelől ugyanők egy 2004. évi adatfelvétel során azt tapasztalták, hogy a diszkriminált társadalmi csoportok (nők és romák) bizalma alacsonyabb, mint az átlagé.⁹

Összefüggést találtak az általánosított bizalom mértéke és az egyén (az apa iskolai végzettségéhez képest mért) mobilitása, illetve a kapcsolatok heterogenitása között: mind az immobilitás, mind a jövedelem szempontjából heterogén szomszédság csökkenti a bizalmat.¹⁰

Berg és Lewis (2017) összehasonlító elemzése szerint a rokoni (vagyis örökölt, hosszú távú, nagy tehetetlenségi erejű) személyes kapcsolatok csökkentik az általánosított bizalom kialakulásának esélyét (Ermisch–Gambetta 2010), amit ugyanakkor a putnami megközelítés szerint (2000) a kapcsolati tőke minden formája (tehát a barátokkal, ismerősökkel való kapcsolatok is) növel, ám ez nem mindenhol érvényesül egyformán, például míg Hollandiában és az Egyesült Királyságban az erős családi kapcsolatok csökkentették, az ismerősi kapcsolatok növelték az általánosított bizalom mértékét, addig a baráti kapcsolatok minden európai országban növelték.¹¹

Egy korábbi elemzésből (Giczi–Sik 2009) kiderült, hogy néhány kivételtől eltekintve az európai társadalmakban nincs nagy eltérés az intézményekbe vetett és az általánosított bizalom mértékében, s mindkettő jócskán elmarad a partikuláris

6 Ahogy azt a társadalmi tőke szakirodalma a *bonding*, illetve a *bridging* – és még inkább a *linking* – tőkék közötti viszonyok alakulása kapcsán illusztrálja (Putnam 2000).

7 Természetesen a partikuláris bizalom „működéséről” sok antropológiai és szociológiai mű született, ám mivel adatbázisunk nem alkalmas ennek a bizalomtípusnak a vizsgálatára, ezért ezekkel nem terheljük az Olvasót.

8 Ezeket az összefüggéseket Ermisch és Gambetta (2010) eredményei is alátámasztják.

9 Ezek az összefüggések – csakúgy, mint a társadalmi státusz (jövedelem és iskolázottság) terén tapasztalt rosszabb helyzet – illeszkednek az Alesina és Ferrara (2020) amerikai kutatási eredményeihez.

10 Alesina és Ferrara (2020) a lakóhely etnikai és anyagi heterogenitásának hatását találták az általánosított bizalmatlanságot erősen növelő tényezőnek.

11 Albert és Dávid (2005) is kimutatták, hogy az intenzívebb baráti kapcsolat és a magasabb általánosított bizalom együtt jár.

bizalom mértékétől. Magyarországon, míg a partikuláris bizalom szintje átlagos, addig az általánosított bizalom és az intézményi bizalom mértéke, a többi európai országhoz képest, alacsony. Noha ez az egyéni adatokból aggregált információ nem ad biztos alapot a jelenség megértéséhez, de azt a feltételezést támogatja, hogy a háztartások esetében sem állhat az intézményi és az általánosított bizalom egymással szemben, másként feltételezzük, hogy nincs közöttük negatív korreláció.

Mivel a fent bemutatott eredmények (mert vagy egyéni, vagy makroszinten érvényesek, de az általunk alkalmazott mezoszinten nem feltétlenül) csak közvetetten használhatók számunkra, ezért nem is fogalmaztunk meg hipotéziseket, hanem csak a következő néhány kérdés megválaszolását tűztük ki célként: Hogyan függ össze a háztartástagok kifelé irányuló bizalmának mértéke és egyenlőtlensége a háztartástagok szociológiai jellemzőivel? Hogyan kapcsolódik össze a háztartástagok általánosított és intézmények iránti bizalma egymással és a háztartástagok közötti másféle egyenlőtlenségekkel, illetve a háztartás egészének (mint azzal a kontextussal, amelyben az előző két tényezőcsoport kifejti hatását) jellemzőivel?

Kutatásunk tehát feltáró jellegű, vagyis ismeretlen összefüggések megismerésére törekszünk. Ebből következik, hogy noha elemzésünk „szignifikanciavadászatnak”¹² tűnhet, ám ha figyelembe vesszük, hogy szinte ismeretlen területen tapogatózunk, akkor a szignifikáns összefüggések felderítésére való törekvésünk és a hipotézisek hiánya nem azért van, mert ezzel a gondolkodást akarjuk helyettesíteni, hanem mert ezt találtuk az egyetlen helyes elemzési módszernek.

Az adatbázis és a változók

Az EU-SILC 2015. évi adatbázisában szereplő 7745 háztartás közül kihagytuk az egyfős háztartásokat és azokat, ahol csak egy felnőtt van (N = 2741), mivel esetükben az egyenlőtlenség kutatása értelmetlen lett volna, továbbá kihagytuk a hét főnél több háztartástagot tartalmazó eseteket (N = 34), mivel ebben a kis csoportban – feltételezünk szerint – az átlagostól nagymértékben eltérő folyamatok mehetnek végbe, amelyeknek elemzésbe való bevonása rontotta volna az elemzés belső érvényességét. A maradék 5004 esetből kihagytuk azokat, ahol a bizalomkérdésekre nem válaszoltak legalább ketten. A súlyozás után a minta elemszáma így 4010 lett. A háztartás aggregált változói a háztartáson belül található minden 15 év feletti személy adatát (súlyozatlanul) tartalmazzák.¹³

A **bizalom mértékének** becslésére az intézmények iránti (a továbbiakban intézményi) és az általánosított bizalom, valamint az ezekből képzett összevont változó (a továbbiakban összetett bizalom) háztartásonkénti átlagát használjuk.

¹² A szignifikanciavadászat jelenségéről lásd Bárdits et al. (2016).

¹³ Ami a vizsgált háztartások legfontosabb jellemzőit illeti: a háztartástagok zöme két-, három- vagy négyszemélyes (44%, 26% és 20%), a háztartástagok száma összesen több mint tizenkétezer fő volt. A háztartások 16% és 18%-a élt Budapesten, illetve megyei jogú városban, többségük kisebb városban vagy községben (34% és 32%).

Az intézményi bizalmat három kérdésből számítjuk: „Mennyire bízunk meg Ön személy szerint a következő nemzeti intézményekben?”: 1) politikai rendszer, 2) jogrendszer és 3) rendőrség.¹⁴ Az elemzés során az intézményi bizalom változó ennek a változóknak a háztartásonként számított átlaga, az intézményi bizalom egyenlőtlenség pedig a háztartáson belüli szórásának logaritmus.¹⁵ Az általánosított bizalmat az „Egyetért-e Ön azzal, hogy a legtöbb emberben meg lehet bízni?” kérdésre adott válasz háztartási átlagával és szórásával közelítettük. Az összetett bizalom ennek a két bizalom változónak az átlaga egyénekenként, majd az ezek átlaga háztartási szinten aggregálva.¹⁶

A **bizalom háztartáson belüli egyenlőtlenségének** mérésére az egyéni bizalom változók háztartáson belüli korrigált¹⁷ szórásának logaritmusát vettük. Ez azt mutatja, hogy a háztartástagok közötti bizalom közelít egy homofil közeg felé, amennyiben az esetek zömében az átlagos szóródásnál kisebb (vagy egyáltalán nincs) eltérés a háztartás tagjainak bizalma között.¹⁸

A **független változókat** három csoportra bontottuk: a háztartáson belüli egyéni jellemzők mértékére és egyenlőtlenségére (az egyéni jellemzők szóródásértéke), illetve a háztartás jellemzőire. Az egyes változócsoportokat a modellezés során egymás után vontuk be. A változók részletes leírását lásd az M1. táblázatban.

A bizalom mértéke és egyenlőtlensége a háztartáson belül

A fejezetben arra törekszünk, hogy feltárjuk a bizalom mértéke és egyenlőtlensége, illetve a háztartástagok és a háztartás jellemzői, valamint a háztartás tagjai közötti egyenlőtlenségek/különbözőség közötti összefüggések legfontosabb elemeit. A modellek szerkezete mindig azonos: a függő változó minden esetben a bizalom három típusának mértéke vagy egyenlőtlensége, ami lehetővé teszi, hogy az intézményi, általánosított és összetett bizalom modelljeinek esetleges eltéréseit is vizsgáljuk. A független változókat pedig mindig három csoportra osztva vonjuk be a modellbe:

- előbb az egyéni jellemzőket, mivel – a tanulmány elején leírtaknak megfelelően – abból indulunk ki, hogy a bizalom az egyén jellemzője, következésképpen az egyéni jellemzők hatását erősnek tételezzük,
- ezután vizsgáljuk a háztartástagok közötti egyenlőtlenségeket/különbözőséget, mert feltételezzük, hogy ezek, ha az előzőknél gyengébben is, összefüggnek a bizalom mértékével és egyenlőtlenségével,

14 Az így kapott átlagot személyenként egész számokra kerekítettük, hogy a csak egy kérdésből álló, és így egész számokkal mért általános bizalom változóval jobban összemérhető értékeket kapjunk.

15 A logaritmizálás célja (itt és minden további változó esetében) az, hogy a kiugróan magas értékek logaritmizálása miatt kevésbé legyen ferde az eloszlás, vagyis jobban illeszkedjen a változó a lineáris regresszióba.

16 A három bizalomkérdés mértékének alapstatisztikája a következő: a minimum és a maximum értéke mindhárom esetben 0 és 10, az átlag és szórás értéke az intézményi, az általános és az összetett bizalom esetében rendre: 4,89 (1,94), 4,98 (1,88) és 4,94 (1,62).

17 Korrigált, mert nélküle a kisebb háztartásokban nagyobb eltérés adna a nagyobb háztartásokhoz hasonló értéket.

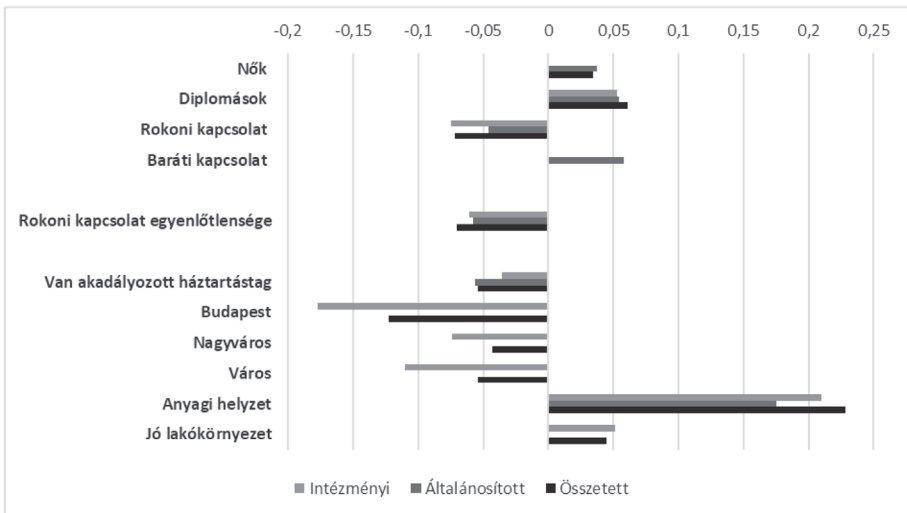
18 A három bizalomkérdés egyenlőtlenségének alapstatisztikája a következő: a minimum és a maximum értéke 0 és 2,09 az intézményi és az általános, 0 és 1,9 az összetett bizalom esetében. Az átlag és szórás értéke az intézményi, az általános és az összetett bizalom esetében rendre: 0,48 (0,37), 0,57 (0,45) és 0,47 (0,34).

- végül a háztartás jellemzőit, amit olyan kontextuális változóegyüttesnek tekintünk, amelyen belül az előző két változócsoporthoz és a bizalom közötti összefüggés kialakul.

Ha a háztartás bizalmi szintjét vizsgáljuk, akkor első következtetésünk az, hogy – mint vártuk – a modellbe bevont paraméterek alapján nem sokat tudunk meg a jelenség kialakulásának folyamatáról (M2–4. táblázat).¹⁹

Ha a bizalom mértékének és a háztartástagok jellemzőinek összefüggését vizsgáljuk (1. ábra, felső blokk és M2–4. táblázat, első oszlop), akkor azt látjuk, hogy a bizalom a magasabb társadalmi státusz (iskolázottság) és a nők nagyobb aránya esetében valószínűbb,²⁰ ugyanakkor a sok rokonkapcsolat alacsonyabb kifelé irányuló bizalmat sejtet, amit az is növel, ha a rokonkapcsolatok egyenlőtlenebbek (1. ábra, második blokk és M2–4. táblázat, második oszlop).

1. ábra: A háztartás intézményi, általánosított és összetett bizalom mértékének modelljei (teljes modellek, csak a legalább egy modellben szignifikánsan ható béta értékek)

A háztartás jellemzőit vizsgálva (1. ábra, harmadik blokk és M2–4. táblázat, harmadik oszlop) azt látjuk, hogy nagyon erős a jó anyagi helyzet (és némileg a jó lakókörnyezet), illetve a bizalom összefüggése. Ezzel szemben (legalább) egy akadályozott háztartástag léte és a városi, de különösen a budapesti lakhely alacsony bizalmi szinttel jár együtt.

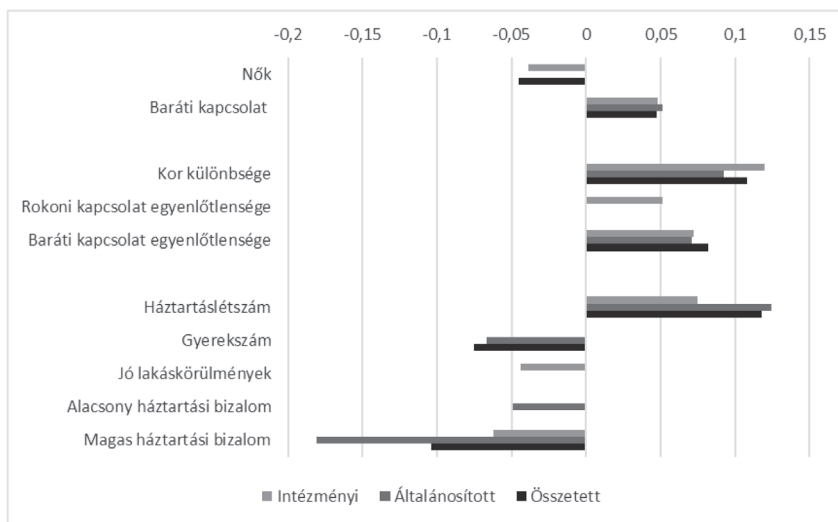
19 A bizalom valamennyi típusa esetében a megmagyarázott érték legfeljebb 1-2%, csak a teljes modellekben nő meg ez az érték 9% körülire.

20 Bizalom magasabb ott is, ahol nagyobb a háztartástagok jövedelme és több az aktív háztartástag (tehát ahol jobb az anyagi helyzet), ám ezeket az összefüggéseket a teljes modellben az anyagi helyzet elfedi.

Az 1. ábrán az is látható, hogy a bizalom három típusa általában együtt mozog, de a ritka kivétel igen sokatmondó. Így az, hogy a több baráti kapcsolat a rokoni kapcsolattal ellentétesen függ össze az általánosított bizalommal, amennyiben magasabb általánosított bizalommal jár együtt.²¹ Továbbá a városi lét nem negatívan kapcsolódik az általánosított bizalom szintjéhez.

Áttérve a háztartás bizalmának egyenlőtlenségével összefüggő jellemzők elemzésére (2. ábra és M5–7. táblázat),²² ebben két modellel dolgozunk, az egyik a már előzőekben megismert teljes modell ([1] modell), ahol egyszerre vontuk be a már ismert három változócsoporthot, a másikban ([2] modell) ehhez hozzárendeltük a háztartás aggregált bizalomszintjét is, azt vizsgálándó, hogy a bizalom egyenlőtlensége függ-e attól, hogy magas vagy alacsony a háztartás bizalomszintje.

2. ábra: A háztartás intézményi, általánosított és összetett bizalom egyenlőtlenségének modelljei (teljes modellek, csak a legalább egy modellben szignifikánsan ható béta értékek)

Ha a háztartásban nagyobb a nők aránya, több az eltartott gyerek, és jók a lakáskörülmények, az alacsonyabb egyenlőtlenséggel jár együtt, de igaz ez a bizalom mértékére is, vagyis ahol van bizalom, ott csökken a bizalom egyenlőtlensége. Az is látható ugyanakkor, hogy az utolsó megállapítás kivételével, a bizalom egyenlőtlenségében nincs feltétlenül azonosság a bizalom típusai körében, bár ellentétes összefüggésről sehol sem beszélhetünk.

21 S ez az összetett bizalomra is igaz, csak ott ez a hatása a teljes modellben eltűnik (M4. táblázat).

22 A háztartáson belüli bizalom egyenlőtlenségének alakulásáról csak keveset érthetünk meg modelljeink segítségével: valamennyi típusa esetében legfeljebb 8-9 % körül van a megmagyarázott érték.

A bízalom magas egyenlőtlensége ezzel szemben „szabályosan” viselkedik, amennyiben egy kivételtől eltekintve az bízalom három típusa egyaránt magasabb akkor, ha nagy a háztartás és a háztartás tagjai közötti korkülönbség, továbbá a sok barát és a baráti kapcsolatok egyenlőtlensége egyaránt a bízalom egyenlőtlenségével jár együtt. Ez arra utal, hogy a háztartásban működik egyfajta „egyenlőtlenség-csomag”, s a bízalom is része ennek.

Összefoglalás

A tanulmány elemzési egysége a háztartás, de nem mint „fekete doboz”, aminek nem vizsgáljuk belső folyamatait, de nem is mint egy-egy kiválasztott háztartástag (például a háztartás „feje”) által képviselt entitás, hanem egy olyan intézmény, aminek belső folyamatait a háztartástagok egyéni viselkedése alapján modellezzük. Módszertanilag ez azt jelenti, hogy modellünk a háztartás tagjait egyedileg tartalmazza, de együttesen és egymáshoz képest vizsgáljuk őket.

Az elemzés tárgya a bízalom mértéke és egyenlőtlensége a háztartásban. Az előbbi a háztartástagok bizalmának aggregálásával, az utóbbit az egyének háztartáson belüli relációin keresztül jelenítünk meg. Arra voltunk kíváncsiak, hogy a háztartás tagjai együttesen és egymáshoz képest mennyire bíznak olyan háztartáson kívüli jelenségekben, mint az emberiség, illetve a politika/állam intézményei.

Azért választottuk a bizalmat elemzésünk tárgyául, mert a háztartásról mint együtt élők alkotta kiscsoportról feltehető, hogy noha tagjai (valamilyen mértékben?) önállóan alakítják bizalmuk mértékét és irányát, de háztartás többi tagja mint a tagokat magukba foglaló kiscsoport is hat rájuk. Nem is szólva a háztartás mint üzem működéséről, amelyen belül a bízalom elsőrangú kenőfolyadék tud lenni, illetve a háztartásról mint szervezetről, amely az odatartozók létezésének feltételeit befolyásolja.

Azt feltételezzük ugyanakkor, hogy a háztartástagok kifelé irányuló bizalma (vagyis az általánosított és az intézményekbe vetett bízalom) is szerepet játszhat a háztartás olajozott működésében, hiszen a háztartás tagjai a társadalom egészébe ágyazottan, illetve egyes intézményeinek alávetve léteznek, s ezért az általánosított és intézményi bizalmuk mértéke és egyenlőtlensége is befolyásolhatja a háztartáson belüli folyamatokat.

Kutatásunk feltáró jellegű, hiszen az általunk vizsgált mezoszint nem tárgya a bízalom, egyébként könyvtárnyi irodalmat produkáló egyéni és társadalmi (vagyis mikro- és makroszintű) kutatásának.²³ Éppen ezért nem is dolgoztunk ki hipotéziseket, hanem alázatosan megelégedtünk néhány alapvető kérdés megfogalmazásával. Első pillantásra elemzésünk „szignifikanciavadászatnak” tűnhet, ám mivel a szignifikáns összefüggések felderítésére való törekvésünk és a hipotézisek hiánya nem azért van, mert ezzel a gondolkodást akarjuk helyettesíteni, hanem azért, mert

23 Elemzésünk feltáró jellege miatt az itt tett megállapításokat csak egy újabb kutatás alapján, hipotéziseket felállítva kell ellenőrizni.

a szakirodalomban ismeretlen összefüggések megismerésére törekszünk, ezért ezt találtuk az egyetlen helyes elemzési módszernek.

Kérdéseink: Hogyan függ össze a háztartástagok kifelé irányuló bizalmának mértéke és egyenlőtlensége a háztartástagok szociológiai jellemzőivel? Hogyan kapcsolódik össze a háztartástagok általánosított és intézmények iránti bizalma egymással és a háztartástagok közötti másféle egyenlőtlenségekkel, illetve a háztartás egészének (mint azzal a kontextussal, amelyben az előző két tényezőcsoport kifejti hatását) jellemzőivel?

Az elemzés adatbázisa az EU-SILC 2015. évi kb. négyezer háztartása, ahol legalább két, de nem több mint hét háztartástag volt található, s akik közül legalább két 15 éven felüli személy válaszolt a bizalomról feltett kérdésekre. A bizalom mértékének becslésére az intézmények iránti és az általánosított bizalom, valamint az ezekből képzett összevont változó (a továbbiakban összetett bizalom) háztartásonkénti átlagát, a bizalom háztartáson belüli egyenlőtlenségének mérésére pedig az egyéni bizalom változók háztartáson belüli korrigált szórásának logaritmusát használjuk.

Feltáró elemzésünk alapján nem törekedhetünk többre, mint olyan állítások megfogalmazására, amelyek a további kutatások számára hipotézisek kidolgozására lehetnek alkalmasak. Eredményeink azt sejtetik, hogy az általánosított és az intézményi bizalom (és értelemszerűen a belőlük képzett összetett bizalom) „viselkedése” hasonló, vagyis a bizalom e két típusának összevonása helyes döntés volt.

Azt láttuk, hogy:

- amit a társadalmi tőke makroszintű hatásairól megállapítottak, hogy a bizalom és a jómód (bárhogy is fogalmazzuk meg az ok-okozati hatást) vonzza egymást és csökkenti az egyenlőtlenség mértékét, ugyanakkor a „rosszmód” taszítja a bizalmat, mint az önmegevalósítás egyik elemét, ami elérhetetlen az olyan háztartások számára, ahol az anyagi és társas léthez tartozó fogyasztást sem biztosított a háztartás tagjai számára.
- A rokoni kapcsolatok „(túl)ereje” alacsonyabb kifelé irányuló bizalommal jár együtt, csakúgy, mint amikor a rokoni kapcsolatok egyenlőtlenebbek. Ez arra utal, hogy a partikuláris bizalom (s különösen annak torz formája, mint az amorális család-központúság) és az összetett bizalom feltehetően egymás elmentéi. A barátság ezzel szemben nem akadályozza a kifelé irányuló bizalom kialakulását.
- Van a nőkben (vagy a struktúrában elfoglalt helyzetükben? vagy kapcsolatkezelő képességeikben?) „valami”, ami a háztartáson belül a bizalom magas szintjével, ám ennek egyenlőtlenségével is együtt jár.
- Az egyenlőtlenségek vonzzák (erősítik?) egymást, s a bizalom is szerves része ennek az önfenntartó mechanizmusnak.
- A falu (kistélepülések?) világa és a bizalom nagyobb mértéke összefügg.

Ugyanakkor mi sem áll tőlünk távolabb, mint annak kijelentése, hogy a háztartás a nagyvilág kicsinyített mása. Találtunk ugyanis olyan összefüggéseket, amelyeket nem tudtunk jól magyarázni, ezért feltételezhetjük, hogy ha adatbázisunk lehetővé tette volna, akkor még több ilyesmire lelhetnénk. Így például látható, hogy településtípusonként nagyon eltérő mechanizmusok működnek a bizalom létrejöttében (vagy elmaradásában), ami mögött talán kontextuális eltérések (a településmérettel összefüggő módon?) húzódnak meg.

Az, hogy modelljeink ereje kicsi, nem jelenti azt, hogy az általunk vizsgált mezoszint ne lenne fontos a bizalom, és általában a társadalmi folyamatok megértéséhez. Az ugyanakkor eredményeink alapján kijelenthető, hogy a bizalom kialakulását egyéni és társadalmi szinten lehet inkább megmagyarázni, a mezoszint „csak” keveset tesz ehhez hozzá. Ugyanakkor ez a „kevés” is kell ahhoz, hogy belássuk: a makro- és a mikrofolyamatok nem állnak meg a háztartások határán, ami természetesen fordítva is elmondható: a háztartáson belüli mechanizmusok a háztartáson kívül is megjelennek. Ezek a folyamatok a háztartások határain átlépve átalakulhatnak, és mindkét irányban változtathatnak a bizalom létrejöttének és hatásának folyamatain.

Irodalom

- Albert, F. – Dávid, B. (2005): Mobilitás, kapcsolati környezet és általánosított bizalom. In Medgyesi, M. – Tóth, I. Gy. (szerk.): *Kockázat, bizalom és részvétel a magyar gazdaságban és társadalomban*. Budapest: TÁRKI, 37–59. <http://www.socialnetwork.hu/cikkek/tarsTokeKotet.pdf>
- Alesina, A. – Ferrara, E. (2002): Who trusts others? *Journal of public economics*, 85.2: 207–234. <https://repec.cepr.org/repec/cpr/ceprdp/Dp2646.pdf>
- Arrow, Kenneth J.(1974): *The limits of organization*. WW Norton & Company, New York.
- Banfield, E. (1958): *The Moral Basis of a Backward Society*. The Free Press, Glencoe, New York.
- Bárdits, A. – Németh, R. – Terplán, Gy. (2016): Egy régi probléma újra előtérben: a nullhipotézis szignifikanciateszt téves gyakorlata. *Statisztikai Szemle*, 94(1):52–75. <https://doi.org/10.20311/stat2016.01.hu0052>, https://www.ksh.hu/statszemle_archive/2016/2016_01/2016_01_052.pdf
- Ben-Porath, Y. (1980): The Three F-connections: Families, friends, and firms and the organisation of exchange. *Population and Development Review*, 6(1):1–30. <https://doi.org/10.2307/1972655>
- Berg, J. – Lewis, C. Z. (2017): *Social ties and generalized trust: a study in three countries*. BS thesis. <https://studenttheses.uu.nl/bitstream/handle/20.500.12932/26161/van%20den%20Berg%2C%20J.%20-%20Scriptie.pdf?sequence=2&isAllowed=y>

- Bjørnson, Christian (2007): Determinants of generalized trust: A cross-country comparison. *Public choice*, 130.1 1–21. <https://www.socialcapitalgateway.org/sites/socialcapitalgateway.org/files/data/paper/2012/09/07/pc.pdf>
- Ermisch, J. – Gambetta, D. (2010): Do strong family ties inhibit trust? *Journal of Economic Behavior & Organization*, 75.3: 365–376. <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/92118/1/2008-37.pdf>
- Fukuyama, F. (1995): *Trust*. New York: The Free Press.
- Füzér, K. – Gerő, M. – Sik, E. – Zongor, G. (2005): A társadalmi tőke növelésének lehetőségei fejlesztéspolitikai eszközökkel. *A fejlesztéspolitika társadalmi hatásai* 4. Budapest: NFH. <http://www.tarki.hu/adatbank-h/kutjel/pdf/a768.pdf>
- Giczi, J. – Sik, E. (2009): Bizalom, társadalmi tőke, intézményi kötődés. In Tóth, I. Gy. (szerk.): *TÁRKI Európai társadalmi jelentés*. Budapest: TÁRKI, 65–84. http://www.tarki.hu/hu/research/gazdkult/gazdkult_gici_sik.pdf
- Hajdu, G. (2012): Bizalom, normakövetés és társadalmi részvétel Magyarországon a rendszerváltás után. In Kovách, I. – Dupcsik, Cs. – P. Tóth, T. – Takács, J. (szerk.): *Társadalmi integráció a jelenkori Magyarországon*. Budapest: MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont – Argumentum, 45–63. <http://real.mtak.hu/9294/1/T%C3%A1rsadalmi%20integr%C3%A1ci%C3%B3%20a%20jelenkoriMagyarorsz%C3%A1gon.pdf#page=45>
- Hajdu, G. – Sik, E. (2022): Men's income disadvantage and life satisfaction among Hungarian couples. *Demográfia*, (English edition) 65(5):5–28, <https://doi.org/10.21543/DEE.2022.1>
- Macaulay, S. (1963): Non-contracual Relations in Business: A Preliminary Study. *American Sociological Review*, 28:55–67.
- Pollack, R. A. (1985): The Transactional Cost Approach of the Family. *Journal of Economic Literature*, 23(2): 581–608. Magyarul: Sik, E. (szerk.) (1989): A háztartás a gazdaság „örök” intézménye. *Szociológiai Füzetek*, 48, 83–95.
- Putnam, R. D. (1993): *Making Democracy Work*. Princeton: Princeton University Press.
- Putnam, R. D. (2000): *Bowling Alone*. New York: Simon and Schuster.
- Sik, E. (2020): Intra- and inter-household network capital. *Szociológiai Szemle*, 30(4):89–106.
- Tóth, I. Gy. (2009): *Bizalomhiány, normazavarok, igazságtalanságerzet és paternalizmus a magyar társadalom értékszerkezetében*. Budapest: TÁRKI. https://www.tarki.hu/hu/research/gazdkult/gazdkult_elemzeszaro_toth.pdf
- Uslaner, E. M. (2002): *The Moral Foundation of Trust*. Cambridge: Cambridge University Press.